

S. J. Barnett

AYDINLANMA VE DİN

Modernite Mitleri

Türkçesi: Halime Emektar

HECE

İnceleme

S. J. Barnett: Kingston Üniversitesi'nde görev yapmaktadır. Düşünce tarihi konusunda önemli isimlerden biridir.

Halime Emektar: 1991 yılında Çankırı'da doğmuştur. Eğitimi Hacettepe Üniversitesi Mütercim Tercümanlık bölümünde 2014 yılında tamamlamıştır.

AYDINLANMA VE DİN
Modernite Mitleri

S.J. BARNETT

İngilizceden Çeviren:
Halime Emektar

HECE YAYINLARI

Hece Yayınları: 427
İnceleme

Orijinal adı: Enlightenment and Religion
Bu kitabın telif hakkı S. J. Barnett'ten
Manchester University Press aracılığı ile alınmıştır.

Birinci Basım: Nisan 2017
©Hece Yayınları

Kapak Tasarımı: SARAKUSTA
www.sarakusta.com.tr
Teknik Hazırlık: Bülent Güler

Baskı: Dumat Ofset
T: (0312) 278 82 00

ISBN: 978-605-9556-24-8

HECE Basın Yayın Reklamcılık San. Tic. Ltd. Şti.
Konur Sokak Nu: 39/1-2 Kızılay-Çankaya/Ankara
Yazışma: P.K. 79 Yenişehir/Ankara
T: (0 312) 419 69 13 F: (0 312) 419 69 14
e-posta: hece@hece.com.tr
www.hece.com.tr

İÇİNDEKİLER

Teşekkür / 7

Giriş: Aydınlanma ve Modernite / 9

Kitabın Gerekçesi / 9

Kitabın Yapısı / 19

1- Aydınlanma Deizmi Miti / 25

Deist Hareket Miti / 25

Deizm Miti ve Modern Tarihçiler / 40

Mit ve Tarihi Kayıt / 52

Mit ve Modernitenin İnşası / 61

2- Tarihçiler, Din ve Tarihi Kayıt / 73

Aydınlanma Antiklerikalizminin Kökenleri / 73

John Toland, Pierre Bayle ve Etki Problemi / 82

Aydınlanma: Hristiyanlık Dâhilinde mi Yoksa Dışında mı? / 90

Elit Sınıf ve Yazılı Kayıt / 97

Korku Tellallığı, Kamuoyu ve Deizm Korkusunun İnşası / 104

3- İngiliz Deist Hareketi: Bir Mit İnşasına

İlişkin Vaka Çalışması / 123

Restorasyon Sonrası Genel Durum / 123

Deist ve İhtilaf Karmaşası / 132

John Toland ve Christianity Not Mysterious

(Gizemli Olmayan Hristiyanlık) / 141

Erken Modern Politik-Dini Propagandacılar

ve Modern Tarihçiler / 152

İhtilaf ve Aydınlanma / 177

4-Fransa: Demokratik Hristiyanlığın Başkaldırışı

ve Kamuoyunun Yükselişi / 191

Bourbonlar, Huguenotlar ve Jansenistler / 192

Nouvelles Ecclésiastiques (Kilise Haberleri) ve Bourbon Yanlış Hesapları / 198 1750 Ayaklanmaları / 210 Cizvitlere Karşı Popüler Zafer ve Hoşgörü Çağrısı / 218 Mutlakiyetçi Rüyanın Son Düşüşü / 230	
5-İtalya: Roma “Tiranlığı” ve Radikal Katolik Karşıtlığı / 243 Jansenizm ve Katolik Aydınlanması / 243 Curia Karşıtı Polemik ve Bağlamı / 247 Regalizm ve Jansenizm / 254 Dünyevi Tahakküm: Roma Teoloji ve Siyaseti Kaynaşması / 261 Radikal Jansenizm 1770-1790’lar / 271	
6- Kamusal Alan / 287 Fikirlerin Gizli Dünyası / 287 “Kamusal Alan” ve Entelektüel Değişimin Yukarıdan Aşağıya Modeli / 291 Çağdışılık ve Hoşgörü / 304	
Ek: Doğal Din Hakkında Protestan Düşüncesi için Kaynakça / 313 Derleme Kaynakça / 317 Dizin / 333	

Teşekkür

Meslektaşım John Ibbett'e argümanlarımı en iyi şekilde sunmam konusundaki önerileri için teşekkürü borç bilirim. Aynı şekilde, Yukiko Sumi'nin sabrı ve ilmî yardımı için minnettarım.

Giriş

Aydınlanma ve Modernite

Kitabın Gerekçesi

Tarih çalışmalarında, daha doğrusu beşerî bilimlerin pek çok alanında, Modernite ve Aydınlanma terimleri arasında öylesine sık ilişki kurulmaktadır ki zamanla bir terim otomatik olarak diğerini çağrıştırır hâle gelmiştir. Genel kabul, modernitenin Aydınlanma döneminde başladığı yönündedir. Bu durum bizi oldukça açık fakat aynı zamanda tartışmalı bir soruya götürür: Aydınlanma olarak ifade ettiğimiz bu entelektüel olgunun genel özelliği neydi?

Aydınlanma çalışmaları, oldukça yavaş ve düzensiz ilerlemesine rağmen, 1960 sonları ve 1970'lerden bu yana birkaç öncü entelektüelin sınırlı kaygılarından, Aydınlanma'nın aslında sanıldığından çok daha geniş bir olgu olduğu inancına doğru seyir göstermiştir. Aydınlanma'nın coğrafi

ve kronolojik olarak farklı ögelerden meydana geldiği kadar öncüleri bakımından da çeşitlilik içerdiği görüşü gittikçe yaygınlık kazanmaktadır. Ayrıca Aydınlanma doktrininin belki de temel dayanak noktası olan medeniyetin geleceğinde aklın rolü konusunda bir bütünlük sağlanmamıştır. 18. yüzyılın ortalarından itibaren -özellikle Fransa ve İngiltere’de Jean Jacques Rousseau ve David Hume’un çalışmalarında- aklın âdeta her soruna çözüm sunan tek çare gibi görülmesine karşı, insan davranışları üzerinde “tutkuların” rolünün de akılla eşit düzeyde tanınması gerektiğine ilişkin gittikçe artan itirazların ortaya çıktığını görürüz. İnsan zihninin temel özelliği olarak oldukça katı bir akıl kavramına yönelik bu artan itirazların, tarihçilerin Yüksek Aydınlanma olarak ifade ettiği ancak edebi çalışmalarda Duygu Çağı olarak bilinen dönemle aynı zamanda gerçekleşmesi de bir paradoks oluşturmaktadır. Dolayısıyla, Aydınlanma olarak adlandırdığımız 1690-1790 arasındaki dönemin genel entelektüel belirtilerini incelerken, akla dayanmanın kolay çözüm olduğunu söylemek zor olacaktır.

Aydınlanma öncülerinin seküler bakış açıları da Aydınlanma çalışmalarında benimsenen ilkelerin bir parçasını oluşturmaktadır. Aydınlanma, 1970’lere kadar genellikle dine karşı akıl şeklinde tarif ediliyordu. Bu tarihten sonra çoğu aydınının Kilise’nin karşısında olmakla birlikte bir Tanrı inancını da taşıdığıнын farkına varan pek çok akademisyen, dine karşı akıl yerine Kilise’ye karşı akıl şeklinde bir formül kullanmayı tercih etmiştir. Özgün bir Tanrı’nın varlığına inanan fakat bu Tanrı’nın yaratılıştan sonra bir daha dünyevi meselelere müdahale etmediğini savunan deist görüşe sahip bazı yazarlar, Kilise’nin Tanrı ve insanlık arasında ara buluculuk ettiği iddiasını aldatmaca olarak yorumladılar. Bu düşünürlere göre Tanrı’nın ve rasyonel “doğal dinin” kanıtı, insan doğasının değişmeyen özelliklerinde (bilhassa akıl ve

vicdan) ve doğanın kendi bünyesinde yatmaktaydı. Avrupa'da belirli ölçüde bir deist hareket (bazen özgür düşünce hareketi olarak ifade edilir) olduğu anlayışı, Aydınlanma çalışmalarında bir gelenek olarak varlığını sürdürse de bu iddiayı kanıtlayacak herhangi bir delil bulunmamaktadır. Örgütlü bir deist hareketin varlığına dair bu vakte dek henüz bir delil sunulmamıştır ve dönemdeki deist bireylerin varlığına dair deliller ise Avrupa'nın yüzyıllık tarihi boyunca sadece görece az sayıda deist bireylerin yayıldığını göstermektedir.

Görünen o ki, Aydınlanma dönemindeki dinin karakterine dair yapılan incelemeler olması gerektiği gibi yürütülmemiş ve modernite ile Aydınlanma arasında kurulan -sekülerleştirici deist hareket şeklindeki- geleneksel ilişki, bazıları tarafından yayılmaya ve kabul görmeye devam etmektedir. Kitabın yazılış amacının dışına çıkmış olacağım fakat modernitenin kökeni hakkında akıl yürütmek için soruyorum: Modernitenin kökenleri neden ağırlıklı olarak entelektüel alanda olmak zorunda? Geniş nüfuza sahip öncülerin, meziyetlerini göklere çıkarırken daha az fayda sağlayan yönleri için gerekçeler sunma çabalarıyla uzun vadeli entelektüel sonuçlar elde eden Sanayi Devrimi'nin geniş etkileri de dahil olmak üzere, bu konuda başka açıklamaların önerilmesi de benzer şekilde akla yatkındır.

Geleneksel Aydınlanma çalışmalarının dışında sözde postmodern teori olarak adlandırılan Aydınlanma-modernite tezine de güçlü bir destek bulunmaktadır. Görünüşe göre (o zamanlar çok az insan fark etse de) modernite, 1970'lerin başlarında yerini postmoderniteye bırakmıştır. Postmodernistler, sadece belirsiz delilleri referans alarak modernitenin tek ve biricik kökeninin sekülerleştirici ve akıl-odaklı Aydınlanma olduğunu ısrarla ileri sürmektedir. Onlara göre modernite, insan davranışlarının belirleyicisi

olarak akli yersiz bir şekilde dayanak olarak görmesinden ötürü lanetlenmiştir. Bu yüzden akıl, Aydınlanma ve modernite tek bir olgu hâline gelmiştir. Postmodernistler, modernitenin akla dair o tatlı rüyaları gerçekleştirmekten ziyade; savaş, açlık, hastalık ve ekolojik felaketlere sebebiyet veren ve pahalıya patlayan bir proje olduğunu savunurlar (ve bu noktada da haklılar).

Postmodernizmin, geçmişin geri döndürülemez bir şekilde gittiğini ve bunun yeniden inşası için gösterdiğimiz kişisel çıkarıcı çabalarımızın tabiatı itibarıyla başarısızlığa mahkûm olduğunu öne sürerek tarih felsefesine karşı yeni bir ilginin oluşmasına sebep olduğu doğrudur. Modernitenin meta-tarihsel anlatılarının boş vaatler olduğunu savunan postmodernistler, postmodernizmi meta-anlatılara yönelik inanılmazlık (modernitenin sözlerine daha fazla inanmama) olarak ifade ederler. Ancak sorun şu ki postmodern düşünürler, modernitenin doğasını ve kökenini tanımlarken, kendi ürettikleri modernite ve kökeni analizlerine dayanan büyük tarih resmini, yani kendi meta-anlatılarını satmaya çalışıyorlar. Uydurma-tarihsel ürün, Aydınlanma'nın sahte peygamber akıl liderliğindeki deist radikaller hareketince yönetilen, kısmen homojen bir olgu olarak telakki edildiği Aydınlanma çalışmalarının eski görünümünü yenileyerek satma arzusundadır.

Postmodernistler, tarih yazımının asla tarafsız olmadığını ve -tıpkı kendilerinin modernitenin doğası, kökeni ve sonuçlarının analizlerine olan ilgilerine benzer şekilde- tarihsel sorularla ilgilenenlerin bu gerçeği akıllarında tutmaları gerektiğini belirtmekte elbette haklılar. Postmodernistlerin moderniteyi ve onun sözde Aydınlanma kökenlerini suçlama arzularına karşın modern tarihçiler, Aydınlanma'yı dinî hoşgörü, hurafe karşıtlığı ve bilgiye değer verme gibi modern ilerici ideallerin kaynağı olmakla

övmektedir. Aslına bakılırsa modern tarihçiler defalarca 18. yüzyılda modern seküler görüşle benzerlik gösteren bir şeyler aradılar ve sonrasında ilerlemenin evriminin kesin bir şekilde kayda geçirildiğini garantilemek amacıyla Aydınlanma'nın ön-modern "belirtilerinin" haritasını çıkarmayı bile denediler. Dolayısıyla tarihi biraz yeniden düşünmemiz gerekmektedir. Esas itibarıyla eldeki deliller geleneksel Aydınlanma anlayışı ile modernite arasında bir bağlantı kurma projesini doğrulamıyor. Burada yeniden düşünmemiz gerekir derken tarafsızlıktan uzak olmak kastedilmektedir –neticede bu benim şahsi görüşüm-; doğaya ve tarihî kayıtlardan miras kalan sorunlara karşı daha dürüst olunması ve alışılmış araştırma varsayımlarının yeniden kontrol edilmesi gerekliliği anlamına gelmektedir.

Tarih felsefesi ve tarihsel araştırma birbirleriyle nadiren karşılaşır ve bu da yalnızca tarihçileri bizim Aydınlanma anlayışımızı yeniden düşünmeye sevk edecek, tarihî kaydın doğasına ilişkin basit fakat aynı zamanda düşündürücü bir takım uygulanabilir ve kuramsal soruları yöneltmekle gerçekleşir. Tarihî kayıtlara yeni bir bakış açısının getirilmesi gerektiğinin üzerinde durmak bizi biraz zorlayacaktır, çünkü Aydınlanma öncülerinin kendilerinin de geçmişin entelektüel olaylarıyla lekelenmemiş "yeni düşünürler" olarak hatırlanmak istediklerini gösteren gayet açık deliller bulunuyor. Nitekim bu öncüler, o yüzyılda neyin yeni veya neyin radikal olduğunun propagandasını yapmışlar fakat bizleri diğer daha az radikal ve daha az geleneksel kaynakların yönelimleri, etkileri ve olayları hakkında bilgilendirme de genel itibarıyla başarısız olmuşlardır. -Sekülerleştirme programının temel ilkesi olan- dinî hoşgörünün başarısında, deist radikallerin önemli bir rol oynadığını gösteren yeterli delil bulunmuyor; bizi öyle olduğuna inandıran şey ise kendi söylemleri. Hatta aksine, mevcut deliller dinî

hoşgörünün kendisini bir fikir ve uygulanabilir bir gerçeklik olarak 18. yüzyıl toplum tabanında dile getirdiğini ve aydınların bu kamuoyunu yaratmaktan ziyade ona sadece bir karşılık verdiğini göstermektedir. Dolayısıyla tarihçiler, temel toplumsal ve politik-dinî süreçleri göz ardı etmekte ve bunun yerine gerçekte var olmayan entelektüel bir zaman çizelgesi ve gelenekler uydurarak bugünü geçmişle ilişkilendirmekle uğraşmaktadır.

Önümüzdeki tartışma serileri İtalya, Fransa ve İngiltere Aydınlanmalarında gerçekleşen dinsel değişimin nedenlerinden ve bağlamlarından bazılarını değerlendirme girişimidir. Birbirlerinden içerik ve amaç bakımından bir derece farklı olmakla birlikte bütün vaka çalışmalarının amacı, modernitenin temelini Aydınlanma'nın attığı düşüncesinin bizim dinsel ve entelektüel değişim anlayışımızda ne denli ciddi bozulmalara sebebiyet verdiğini göstermektir. Burada, hem dinsel değişimde hem de tıpkı deist hareket gibi sonu gelmez mitlerin yaratılmasında kamuoyunun oynadığı baskın role değinmek istiyorum. Zaman zaman filozoflar (aydınlanmacı ideallerin öncüleri), gelişmelerin gerisinde kalmış gibi görünmek istemediklerinde, gerçekleşen geniş çaplı değişimleri sanki kendi özel başarılarıymış gibi sunmak durumunda kalırdı. Eğer ki filozoflar geleneksel olarak iddia edildiği kadar etkiye sahip değilse ve daha geniş aktörler geleneksel kabulden daha fazla etkiliyse, bu durumda Aydınlanma çalışmalarına dair geleneksel görüşümüzü genişletmemizin artık zamanının geldiğini söylememiz gerekmektedir. Munck'ın *The Enlightenment* [Aydınlanma] (2000)¹ adlı eserinde bahsettiği üzere, aydın ve aydın olmayan arasındaki çizgiyi en iyi ifade edecek kelime “belirsizdir”. Neyse ki hiçbir tarihçi, Aydınlanma'nın entelektüel elitleri ile “daha alt sıradakiler” arasında kurulan işlevsel ilişkiden bahsetmenin Aydınlanma olarak adlan-

dırdığımız olgu hakkındaki anlayışımıza hiçbir faydasının olmayacağına itiraz etmeyecektir.

Filozoflar kendi rollerini ve etkilerini genellikle abartmaya istekli olsalar da bunu yaparken yalnız değillerdi. Bu konuda onların en büyük müttefikleri yine aynı zamanda onların en büyük düşmanları olan muhafazakârlardı: Bunlar Hristiyanlığa yönelik deist ve özgür düşünür tehdidi hakkında sürekli konuşup onların reklamını yaparak kendi sonlarını hazırladılar. Rahipler ve din önderleri, gerek geleneksel dindar gerekse muhalif şekilde, sürekli bir deizm canavarından bahsetmekteydi. Amaçları, kendilerinin ve/veya mezheplerinin isminin duyulması ve itibar kazanması olan bu kişilerin bazıları toplumda “gerçek” Hristiyan geleneklerinin gözü pek savunucuları olarak görülürdü. Ayrıca inananları bir araya getirme yöntemi olarak “Kilise tehlikede” sloganı kullanıldı. Bu esnada, coşkulu Hristiyanlar da halk arasında, aslında hiçbir şekilde gerçekliği olmayan bir Hristiyan karşıtlığı canavarının ortaya çıkmasında önemli bir rol oynadı. O zamanlarda pek çok Avrupalı devletin ve krallıkların hâlâ din devleti olması -yani yalnızca tek bir devlet dininin bulunması- yaşanan dinî çatışmaların çoğu zaman siyasi yönünün olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla salt bir dinî çatışma görüşü genellikle sorunludur; onun yerine politik-dinî çatışma ifadesi daha uygundur. Bu çatışmaların içerikleri, Avrupa çapında değişkenlik gösteren siyasi ve dinî durumlara karşılık olarak kendini farklı şekillerde göstermekteydi -tıpkı İngiltere, Fransa ve İtalya yarımadasında olduğu gibi-.

18. yüzyılın ortalarına yaklaştıkça, Fransa’da muhalif Katoliklerin (Jansenistler) geleneksel Katolik Kilisesi’ne ve devlete karşı verdikleri mücadele, yalnızca sınırlı da olsa bir dinî hoşgörü için değil aynı zamanda sezilen Bourbon despotizmine karşı gibi algılanmıştır. Ancak Roma’dan